

С. М. Косяк

ФОРМУВАННЯ КОЛОНІАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В НІМЕЧЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті досліджено умови, витоки та особливості формування ідеології німецького колоніалізму, проаналізовано основні теорії та концепції, що були спрямовані на обґрунтування права німецької нації на панування в Європі та світі. Обґрунтовано, що сформований колоніальний світогляд суспільства став важливим чинником реалізації активної колоніальної політики держави.

Ключові слова: ідеологія колоніалізму, експансіонізм, пропагандистська діяльність, активна колоніальна політика.

Політика колоніальних загарбань зазвичай складається з сукупності цілеспрямованих дій в економіці, політиці та ідеології. Ідеологам німецького колоніалізму необхідно було вирішувати різні за масштабами та різноманітні за значимістю завдання. Перш за все, потрібно було обґрунтувати, що колонії вкрай необхідні імперії. Потім довести, що захоплення можливі, а власне активна колоніальна політика під силу Німеччині. І третє завдання – довести права Німеччини на колоніальні придбання.

Ідеологія німецького колоніалізму розпочала формуватися ще задовго до об'єднання країни, на основі концепцій та ідей німецьких економістів Ф. Ліста [1] і В. Рошера [2], а також історика і публіциста Г. Трейчке [3]. Вони доводили, що майбутнє Німеччини неможливе без колоній, що успішна колоніальна політика реалістична для держави, яка має природні права на такі придбання. Подібні погляди та ідеї ґрунтувалися на знаменитих ідеях «Drang nach Osten» – загарбницькій військово-феодальній доктрині XII–XIII ст.

Слід зазначити, що формування німецької колоніальної ідеології та власне колоніальної політики має глибоке історичне коріння. Варто згадати середньовічне минуле Першого рейху (Священної Римської імперії, а з 1486 р. – німецької) та епоху хрестових походів, щоб глибше зрозуміти передісторію та причини німецьких колоніальних прагнень [4, с. 17].

Колоніальні традиції, постійне прагнення до розширення займаного простору та формування силової моралі по відношенню до підкорених народів виявились історично стійкими і почали поступово відроджуватись у зовнішній політиці Німеччини у другій половині ХІХ ст.

Таким чином, для успішної реалізації експансіоністських планів правлячих кіл у країні особливого значення набуває ідеологічна підготовка німецького суспільства до колоніальних загарбань. Саме тому дослідження особливостей формування ідеологічних засад німецького колоніалізму, вивчення умов та витоків є актуальним і в наш час.

У другій половині XIX ст. ентузіасти колоніального розширення Німеччини діяли не на порожньому місці. Політики, журналісти, дипломати, прихильники колоніальних надбань швидко взяли на озброєння різного роду шовіністичні теорії, котрі протягом попередніх десятиліть розроблялися реакційними науковцями. Проте ці перші прояви не мали системного та масового характеру. Такими вони стануть після утворення Другого рейху, коли в правлячих колах, в середовищі юнкерства та буржуазії зростає прагнення до посилення власного політичного впливу в світі, завоювання свого «місця під сонцем», бажання колоніального рівноправ'я та реалізації ідей Weltpolitik (світової політики). Саме тому у другій половині XIX ст. різко зростає кількість ідей, теорій та концепцій, що спрямовані на обґрунтування права німецької нації на панування в Європі та світі. Зупинимося на деяких з них.

Історичні концепції. Основна їх ідея – це особлива місія німецького народу, його походження, спадкоємність Римської імперії, традиції сильної, силової держави. Так, у своїй праці «Серединна Європа» Ф. Науман намагається обґрунтувати необхідність європейського об'єднання під егідою Німеччини. Він стверджує, що «У часи Карла Великого, Барбаросси, Рудольфа Габсбургського та Карла V уся Серединна Європа являла собою єдину світову державу» [5, с. 87]. Історики, представники так званої пруської школи (Дройзен та Дункер), у давній історії шукали підтвердження гасла – сила вища права і обґрунтовували як історичну категорію пруське Wille zur Macht (прагнення до влади), а перші кроки німецької колонізації на європейському континенті і є проявом цього прагнення [6, с. 24]. Г. Лео у своїй «Всесвітній історії» стверджував, що «...лише німці діють під впливом святої думки, у той час як інші керуються лише інстинктами» [7, с. 22].

Антропологічні концепції. Дослідження у цьому напрямі проводили Г. Карус, В. Менцель, Клемм та ін. Проте найвизначнішими іменами в німецькій антропології того часу були А. Бастіян та Р. Віхров. Вони поділяли народи на «вищі та нижчі», «пасивні та активні», стверджували, що справжньою людиною є лише арій, тобто німець [8, с. 44].

Філологічні концепції. У своїх напрацюваннях не відставали й тогочасні філологи, що займалися культивуванням німецької мови, вважаючи її однією з найдавніших мов. Тому стверджували пріоритетність та перевагу народу, що розмовляє нею.

Географічні та геополітичні дослідження. У 60-х рр. XIX ст. вийшла в світ книга Даніеля «Керівництво по географії». Автор доводив, що Німеччина – «серединна країна», «серце Європи» і саме тому, як серце потребує тіла, так і Німеччина має право на світове панування. Саме вона покликана Богом ошчасливити людство германізмом і своєю культурою, яка нібито істотно відрізняється від культури західних і східних народів. Для цього необхідно, щоб німці, які займають центральне положення в Європі, створили могутню середньоевропейську державу, або «Сполучені Штати Європи», як знаряддя для подальшого ствердження світового панування [9, с. 24].

На рубежі XIX – XX ст. виходять праці географа Ф. Ратцеля, де автором був запропонований термін «Серединна Європа», який зовсім не збігається з географічним поняттям «Центральна Європа». Під ним Ф. Ратцель розумів велику територію, розташовану між Альпами, Північним і Балтійським морями; від Атлантичного океану до Чорного моря, тобто по суті всю Західну і Центральну Європу. Завдання Німеччини полягає «в об'єднанні і забезпеченні за собою Середньої Європи».

Соціально-економічні розробки. Представники цього напряму стверджували, що завдяки активній колоніальній політиці можливо вирішити внутрішні соціальні проблеми, перенаселення Німеччини, необхідність ввезення сировини та збуту товарів. Так, Ф. Ліст у своїй праці «Національна система політичної економії» [10] стверджував необхідність єдності матеріальних та моральних інтересів і пропонував свій план колонізації: спочатку це мала бути відправка молодих людей для облаштування, а потім переїзд у колонії членів родини [10, с. 75]. А князь Гогенлоє-Лангенбург, один із засновників Німецького колоніального союзу, писав: «...колонізація стала б найкращим громовідводом від соціал-демократичної небезпеки, що загрожує нам» [11, с. 113].

Економічним обґрунтуванням необхідності колоніальних захоплень займався Вільгельм Хюббе-Шлейден. У своїй роботі «Продуктивність культурних сил», використовуючи економічні підрахунки, він доводив взаємозв'язок між колоніальною експансією і зростанням виробництва, торгівлею всередині країни та рівнем життя населення. Автор стверджував: «Розширення нашої території – єдиний спосіб зберегти нашу країну від економічної стагнації [12, s. 174].

У тогочасних німецьких періодичних виданнях звучали тези на кшталт: «Створення німецьких колоній дозволить зберегти батьківщині тисячі висококваліфікованих, порядних людей, які не можуть у зв'язку з деякими обставинами залишитися на батьківщині й змушені на нерозсудливий вчинок – еміграцію до Америки. Для них німецькі колонії були б рятівним колом».

Отже, ми розглянули лише деякі концепції та теорії, що доводили необхідність, обумовленість та неминучість німецького панування у Європі та світі.

Слід зазначити, що з другої половини XIX ст. активізується процес створення різноманітних організацій, котрі сприяли поширенню ідей про особливе місце і роль Німеччини у світі. Ці організації фактично були практичним втіленням теоретичних колоніальних ідей та засобом їх поширення.

Це товариства, що займалися географічними дослідженнями та фактично і реалізацією колоніальної політики: Німецьке колоніальне товариство (1887 р.), Німецький колоніальний союз (1882 р.), Західнонімецьке товариство колонізації та експорту (1881), Центральний союз для вивчення торгової географії та підтримки німецьких інтересів за кордоном (1878 р.),

Пангерманський союз (1891 р.), Союз німецьких товариств народознавства (1904 р.) та інші.

В ідеології та практиці діяльності Пангерманського та Флотського союзів і Колоніального товариства наприкінці XIX – на початку XX ст. найяскравіше були виражені прагнення до реалізації німецьких континентальних та заокеанських колоніальних планів. Метою їхньої пропаганди стала політична та ідеологічна підготовка суспільства до реалізації Німецькою імперією великої анексіоністської програми на континенті – «Mitteleuropa» і за його межами – «Weltpolitik».

Примітною рисою суспільно-політичного життя Німеччини була наявність багатьох політичних, професійних, економічних, релігійних, культурно-просвітницьких спілок і товариств, що становили цілу систему організованого впливу на громадську думку щодо необхідності проведення активної колоніальної політики.

У вищезазначений період спостерігається зростання чисельності літературних творів, у яких переважає військово-колоніальна тематика. Виходять в світ сотні книг, памфлетів, статей. Видаються історичні романи, в яких звучить заклик до світового панування («Залізне місто», «Народ проти народу» В. Блема; «Світова війна» А. Німана та ін.). Для ведення пропаганди прихильники колоніальних захоплень видають газету «Deutsche Kolonialzeitung», різного роду брошури, а також широко використовують пресу провідних буржуазних партій, у тому числі націонал-ліберальну «Kolnische Zeitung».

Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. Німеччина проявила велику агресивність у реалізації своїх колоніальних прагнень. Здійснивши протягом 80–90-х рр. XIX ст. загарбання земель в Африці й Океанії, вона посіла третє місце в світі за розмірами своєї колоніальної імперії. У 1914 р. її колоніальні володіння становили 2,9 млн. кв. км з населенням 12,3 млн. осіб [11, с. 109], що стало яскравим свідченням того, що на початок XX ст. остаточно сформувалась німецька колоніальна ідеологія. А Німеччина, взявши активну участь у боротьбі за колонії, відіграла вагомий роль в утворенні світової колоніальної системи.

Підсумовуючи, зазначимо, що на початок XX ст. широкі прошарки німецького суспільства під впливом усіх вищезазначених факторів пройнялися усвідомленням того, що черговим історичним завданням для країни є створення колоніальної імперії. Таким чином, було остаточно сформовано колоніальний світогляд, що, в свою чергу, стало важливим фактором реалізації власне активної колоніальної політики. Зусилля ідеологів німецької колоніальної експансії принесли свої результати. Мілітаристський шовіністичний дух проник в усі сфери громадського життя. Культ військової сили, експансії, підкорення інших народів став національною програмою кайзерівської Німеччини, її ідеологічною парадигмою.

Список використаних джерел

1. List F. Das nationale System der politischen Ökonomie. 7. Aufl. / F. List. – Stuttgart: Gott, 1883. – 352 s.
2. Roscher W. Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung. 2. Aufl. / W. Roscher. – Lpz.-Heidelberg: Winter, 1856. – 455 s.
3. Treitschke H. Zehn Jahre deutschen Kämpfe / H. Treitschke. – B.: Reimer, 1913. – IV, 213 s.
4. Колесницкий Н. Ф. Священная Римская империя: притязания и действительность / Н. Ф. Колесницкий. – М.: Наука, 1977. – 199 с.
5. Науманн Ф. Срединная Европа. (Mitteleurope) / пер. с нем. В. Я. Фан-де Флита; предисл. Б. Э. Нольде. – Пг. : Огни, 1918. – XVI, 136 с.
6. Резников В. Л. Политика кайзеровской Германии в Океании / В. Л. Резников. – М.: Наука, 1975. – 127 с.
7. Бузескул В. П. Современная Германия и немецкая историческая наука XIX столетия. К происхождению современной германской идеологии / В. П. Бузескул // Русская мысль. – 1915. – № 2. – С. 24–25.
8. Патрушева М. О. «Изобретенная традиция»: Основные направления формирования колониального мировоззрения в последней трети XIX – начале XX вв. в Германии / М. О. Патрушева // Международные отношения в университете XXI века: пути развития в России и за рубежом. – Иркутск, 2001. – С. 43–49.
9. Резников В. Л. Политика кайзеровской Германии в Океании / В. Л. Резников. – М.: Наука, 1975. – 127 с.
10. List F. Das nationale System der politischen Ökonomie. 7. Aufl. / F. List. – Stuttgart: Gott, 1883. – 352 s.
11. Косяк С. М. Зовнішньополітичний курс Німеччини в другій половині XIX ст.: характеристика геополітичних концепцій / С. М. Косяк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 17. – Рівне: РДГУ, 2009. – С. 109–113.
12. Klaus. J. Bade. Friedrich Fabri und der Imperialismus in der Bismarckzeit / J. Klaus. – Freiburg: Atlantis, 1975. – 580 s.

References

1. List F. Das nationale System der politischen Ökonomie. 7. Aufl / F. List. – Stuttgart: Gott, 1883. – 352 s.
2. Roscher W. Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung. 2. Aufl / W. Roscher. – Lpz. – Heidelberg: Winter, 1856. – 455 s.
3. Treitschke H. Zehn Jahre deutschen Kämpfe / H. Treitschke. – B.: Reimer, 1913. – IV, 213 s.
4. Kolesnitskiy N. F. Sviashchennaia Rimskaia imperiya: pritiyaniya i deistvitelnost / N. F. Kolesnitskiy. – M.: Nauka, 1977. – 199 s.
5. Naumann F. Sredinnaia Evropa. (Mitteleurope) / per. s nem. V. Ya. Fan de Flita; predisl. B. E. Nolde. – Pg. : Ogni, 1918. – XVI, 136 s.
6. Reznikov V. L. Politika kaizerovskoi Germaniyi v Okeaniyi / V. L. Reznikov. – M.: Nauka, 1975. – 127 s.

7. Buzeskul V. P. Sovremennaya Germaniya i nemetskaya istoricheskaya nauka XIX stoletiya. K proiskhozhdeniyu sovremennoi germanskoï ideologii / V. P. Buzeskul // Russkaia mysl. – 1915. – № 2. – S. 24–25.
8. Patrusheva M. O. «Izobretennaya traditsiya»: Osnovnye napravleniya formirovaniya kolonialnogo mirovozzreniya v poslednei treti XIX – nachale XX vv. v Germaniyi / M. O. Patrusheva // Mezhdunarodnye otnosheniya v universitete XXI veka: puti razvitiya v Rossiyi i za rubezhom. – Irkutsk, 2001. – S. 43–49.
9. Reznikov V. L. Politika kaizerovskoy Germaniyi v Okeaniyi / V. L. Reznikov. – M.: Nauka, 1975. – 127 s.
10. List F. Das nationale System der politischen Ökonomie. 7. Aufl. / F. List. – Stuttgart: Gott, 1883. – 352 s.
11. Kosiak S. M. Zovnishnopolitychnyi kurs Nimechchyny v druhii polovyni XIX st.: Kharakterystyka heopolitychnykh kontseptsii / S. M. Kosiak // Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii: Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Vyp. 17. – Rivne: RDHU, 2009. – S. 109–113.
12. Klaus. J. Bade. Friedrich Fabri und der Imperialismus in der Bismarckzeit / J. Klaus. – Freiburg: Atlantis, 1975. – 580 s.

S. M. Kosiak

The formation of colonial ideology in Germany at the end of the XIX century and the beginning of the XX century

The article examines the conditions, origins and peculiarities of the formation of the ideology of German colonialism, analyzes the basic theories and concepts aimed at substantiating the right of the German nation to dominate in Europe and the world. It is substantiated that the formed colonial worldview of society has become an important factor in the implementation of active colonial policy of the state.

Keywords: ideology of colonialism, expansionism, propaganda, active colonial policy.

С. М. Косяк

Формирование колониальной идеологии в Германии в конце XIX – начале XX в.

В статье исследованы условия, истоки и особенности формирования идеологии немецкого колониализма, проанализированы основные теории и концепции, направленные на обоснование права немецкой нации на господство в Европе и мире. Обосновано, что сформированное колониальное мировоззрение общества стало важным фактором реализации активной колониальной политики государства.

Ключевые слова: идеология колониализма, экспансионизм, пропагандистская деятельность, активная колониальная политика.